

NEKA OBILJEŽJA URBANIZACIJE ISTOČNE HRVATSKE

MILAN VRESK*

Istočna Hrvatska je, kako se često naglašava, tradicionalno agrarni prostor. Vrijednost njegovih agrarnih površina poticala je kolonizaciju agrarnog stanovništva i intenzivno agrarno iskorištavanje. U skladu s vremenom, intenzitetom i načinom kolonizacije razvijali su se oblici zemljišne razdiobe i naseljenosti. Zbog svoje agrarne vrijednosti Istočna Hrvatska je u prošlosti bila imigracijski prostor. Imigracije u ovaj prostor odvijale su se spontano ili planski uglavnom iz agrarno prenaseljenih krajeva.

Agrarna preseljavanja u Istočnu Hrvatsku počinju jenjavati u poslijeratnom razdoblju s jačim razvojem industrije i drugih nepoljoprivrednih djelatnosti. Najveća prekretnica u oblicima preseljavanja nastaje pedesetih godina, kada preseljavanja na zemlju postaju gotovo zanemarujuća, a jačaju na relaciji selo-grad. To je vrijeme kada industrija postaje vodeća djelatnost u zapošljavanju, a time i glavni agens značajnih prostornih procesa.

Dosadašnja iskustva razvoja u našoj, kao i u drugim zemljama, pokazala su da razvoj industrije u toku industrijalizacije često zaobilazi tradicionalna agrarna područja. To je uvjetovano činjenicom da industrija ima svoje uvjete lokacije. Između ostalog, to su izvori sirovina i energije, prometna dostupnost, radni i kupovni potencijali itd. Zbog toga se tradicionalni agrarni krajevi sporije industrijaliziraju i urbaniziraju. Industrijalizacija svake zemlje istovremeno potiče i racionalizaciju agrarne proizvodnje i oslobađanje viškova radne snage na selu. Sve to dovodi do stanja da agrarni, nekada imigracijski krajevi, postaju žarišta emigracije i problemska područja u regionalnom razvoju. U takvim uvjetima depopulacija ruralnih naselja, a pojačana koncentracija stanovništva u gradovima s određenim posljedicama, daju osnovni ton urbanizaciji takvog kraja.

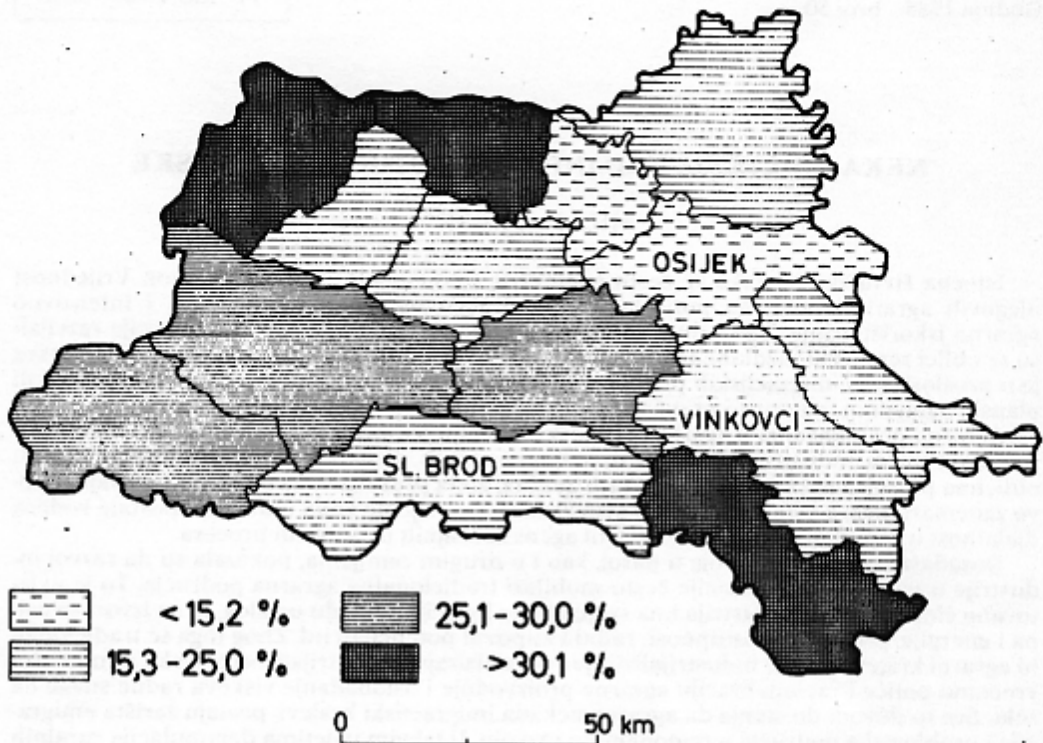
U ovom radu¹ iznijet ćemo neke rezultate analize koji ukazuju na osnovna obilježja i trendove urbanizacije Istočne Hrvatske, kao jednog tradicionalnog agrarnog prostora. Težište analize stavljeno je na socioekonomske promjene i prostornu pokretljivost stanovništva.

Tablica 1. Neki pokazatelji socioekonomske preobrazbe makroregija SR Hrvatske 1981. godine

Makroregija	% radnika od aktivnog stanovništva 1981.	Indeks broja zaposlenih 1981/71.	% poljoprivrednog stanovništva 1981.	% gradskog stanovništva 1981.	Indeks gradskog stanovništva 1981/71.	Indeks ukupnog stanovništva 1981/71.
Osiječka	68,9	152,5	19,6	41,7	114,6	100,3
Riječka	82,7	130,1	6,7	43,5	120,5	104,6
Splitska	80,5	122,8	6,9	48,9	131,3	104,9
Zagrebačka	67,5	144,4	19,2	48,4	120,4	103,9
SR Hrvatska	71,9	139,5	15,5	47,8	121,4	103,5

* Recenzenti prof. dr. Mladen Friganović, prof. dr. Stanko Žuljić

1. Ovaj rad donosi neke rezultate istraživanja u okviru znanstvenog potprojekta geografski aspekt (urbanizacije SRH) projekta Sociokulturni razvoj SRH što ga financira SIZ SRH za znanstveni rad u razdoblju 1986 - 1990.

Sl. 1. Postotni udio poljoprivrednog stanovništva Istočne Hrvatske po općinama 1981. godine.

Bild 1. Der Prozentanteil der landwirtschaftlichen Bevölkerung Ostkroatiens nach den Gemeinden im Jahr 1981.

Tablica 2. Neki pokazatelji socioekonomskih promjena općina Istočne Hrvatske

Red. ber.	Općina	% poljoprivrednog stanovništva 1981.	% radnika od aktivnih 1981.	% dnevnih migranata 1981.	Indeks stanovništva 1981/71.	Indeks starosti 1981.
1.	Beli Manastir	23,3	69,0	48,4	94,1	0,508
2.	Donji Miholjac	34,2	56,0	34,0	88,9	0,687
3.	Đakovo	28,6	57,6	29,1	95,3	0,378
4.	Našice	22,6	62,7	46,8	89,3	0,500
5.	Nova Gradiška	26,0	54,7	48,0	94,7	0,757
6.	Orahovica	21,3	66,5	40,4	90,9	0,618
7.	Osijek	7,2	84,6	22,9	110,4	0,403
8.	Podrav. Slatina	33,3	51,1	29,6	90,1	0,609
9.	Slav. Požega	26,2	56,0	19,7	96,5	0,489
10.	Slav. Brod	16,1	72,9	29,0	104,9	0,396
11.	Valpovo	12,1	85,8	48,3	103,0	0,475
12.	Vinkovci	19,8	69,2	38,0	103,0	0,376
13.	Vukovar	15,7	77,7	32,6	106,1	0,397
14.	Županja	30,4	54,0	29,2	96,2	0,374
	Ukupno	19,6	68,9	32,4	100,3	0,441

URBANIZACIJA ISTOČNE HRVATSKE

Stupanj, intenzitet i druga obilježja urbanizacije Istočne Hrvatske valja, kako je već istaknuto, analizirati u međuzavisnosti s dinamikom razvoja nepoljoprivrednih djelatnosti i zapošljavanja. Podatak o udjelu zaposlenih radnika od aktivnog stanovništva, koji je 1981. godine iznosio 68,9%, ukazuje da je stupanj zaposlenosti Istočne Hrvatske ispod prosjeka SR Hrvatske (tab. 1)

U poređenju s drugim makroregijama Osječka makroregija ima nešto veći stupanj zaposlenosti od Zagrebačke, a znatno manji od ostalih dviju makroregija. Međutim, Istočna Hrvatska je imala u razdoblju 1971–1981. visoki porast broja zaposlenih (52,5%), koji je bio znatno viši od prosjeka SR Hrvatske, a i drugih makroregija. To je svakako pozitivna tendencija razvoja.

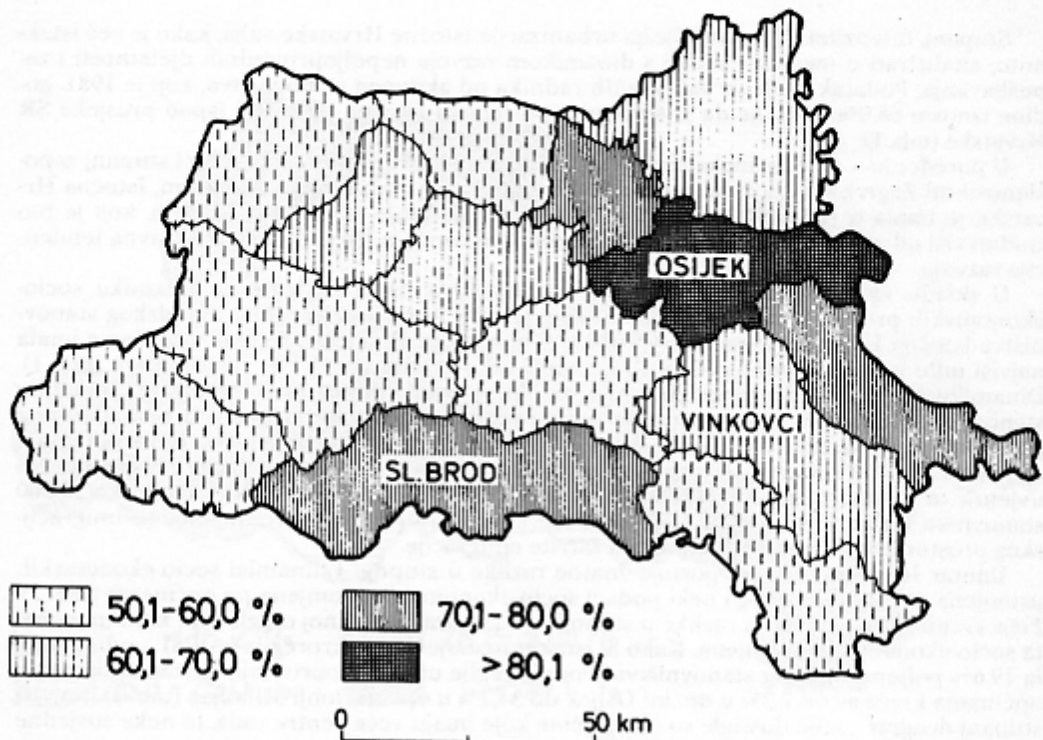
U skladu sa stupnjem i dinamikom zapošljavanja treba sagledavati dinamiku socio-ekonomskih promjena i urbanizacije. Sudeći po udjelu poljoprivrednog i gradskog stanovništva Istočna Hrvatska je najslabije urbanizirana regija. Ona je među makroregijama imala najviši udio poljoprivrednog (19,6%), a najniži udio gradskog (41,7%) stanovništva (tab. 1). Dinamiku porastat broja zaposlenih nije, međutim, pratio porast broja gradskog i ukupnog stanovništva. Gradsko stanovništvo se u ovoj regiji povećalo samo 14,6%, a broj ukupnog stanovništva je povećan samo 0,3%, što je gotovo jednako stagnaciji. Istočna Hrvatska ima u cjelini eksodusni karakter. U razvoju njenog stanovništva bitnu ulogu ima emigracija, što uvjetuje negativnu migracijsku bilancu. Ona je u razdoblju 1971–1981. iznosila preko 33 000 stanovnika (Friganović, 1983). Tako se može konstatirati da je od tradicionalno imigracijskog prostora Istočna Hrvatska postala žarište emigracije.

Unutar Istočne Hrvatske postoje znatne razlike u stupnju i dinamici socio-ekonomskih promjena. O tome svjedoče i neki podaci socio-ekonomskih promjena po općinama (tab. 2). Prije svega valja ukazati na razlike u stupnju deagrarizacije, jednoj od glavnih komponenta socio-ekonomskih promjena. Kako je istaknuto, Osječka makroregija je 1981. godine imala 19,6% poljoprivrednog stanovništva. Unutar regije udio poljoprivrednog stanovništva po općinama kreće se od 7,2% u općini Osijek do 34,2% u općini Donji Miholjac (tab. 2). Najviši stupanj deagrarizacije dostigle su one općine koje imaju veće centre rada, te neke susjedne općine Osijeka (sl. 1).

Tablica 3. Centri rada Istočne Hrvatske prema broju stanovnika, zaposlenih i udjelu dnevnih migranata 1981. godine

Red. br.	Centar rada	Broj stanovnika 1981.	Broj zaposlenih 1981.	Indeks 1981/1971.		Dnevni migranti 1981.	
				stanovnika	zaposlenih	broj	%
1.	Osijek	104 246	53 461	110	137	14 389	26,9
2.	Vukovar-Borovo	47 182	23 755	114	130	5 972	25,1
3.	Slavonski Brod	47 518	21 902	123	141	6 784	31,0
4.	Vinkovci	32 923	18 384	113	144	7 566	41,2
5.	Slav. Požega	20 495	9 107	113	114	2 253	24,7
6.	Nova Gradiška	13 240	8 431	114	138	4 317	50,6
7.	Đakovo	17 379	5 894	109	150	1 456	24,7
8.	Beli Manastir	9 026	5 301	121	187	2 699	50,9
9.	Podr. Slatina	9 876	4 171	123	159	1 116	26,8
10.	Belišće	6 741	4 046	111	169	1 933	47,8
11.	Našice	6 753	3 818	117	146	1 720	45,0
12.	Županja	10 043	3 572	132	148	900	25,2
13.	Valpovo	7 584	3 115	114	185	1 388	44,6
14.	Donji Miholjac	6 135	2 881	119	141	1 018	35,3
15.	Darda	6 482	2 653	101	156	1 534	57,8
16.	Ilok	6 783	2 121	101	129	158	7,5
17.	Orahovica	4 013	1 980	118	202	884	44,7
18.	Đurđevac	3 195	1 791	94	115	889	49,7
19.	Oriovac	1 998	1 199	118	133	740	61,7
20.	Okučani	2 043	1 146	114	115	782	68,2

Izvor: Prema podacima popisa stanovništva 1971. i 1981.

Sl. 2. Postotni udio zaposlenih od aktivnog stanovništva općine Istočne Hrvatske 1981. godine.
 Bild 2. Der Prozentanteil der beschäftigten Bevölkerung der Gemeinden Ostkroatiens im Jahr 1981.

Udio poljoprivrednog stanovništva i stupanj zaposlenosti su povezane pojave. Stoga je logično da općine s nižim udjelom poljoprivrednog stanovništva imaju viši stupanj zaposlenosti. To su pored općine Osijek uglavnom njezine susjedne općine: Vukovar, Vinkovci, Beli Manastir, Valpovo, Našice, Orahovica, te Slavonski Brod (sl. 2).

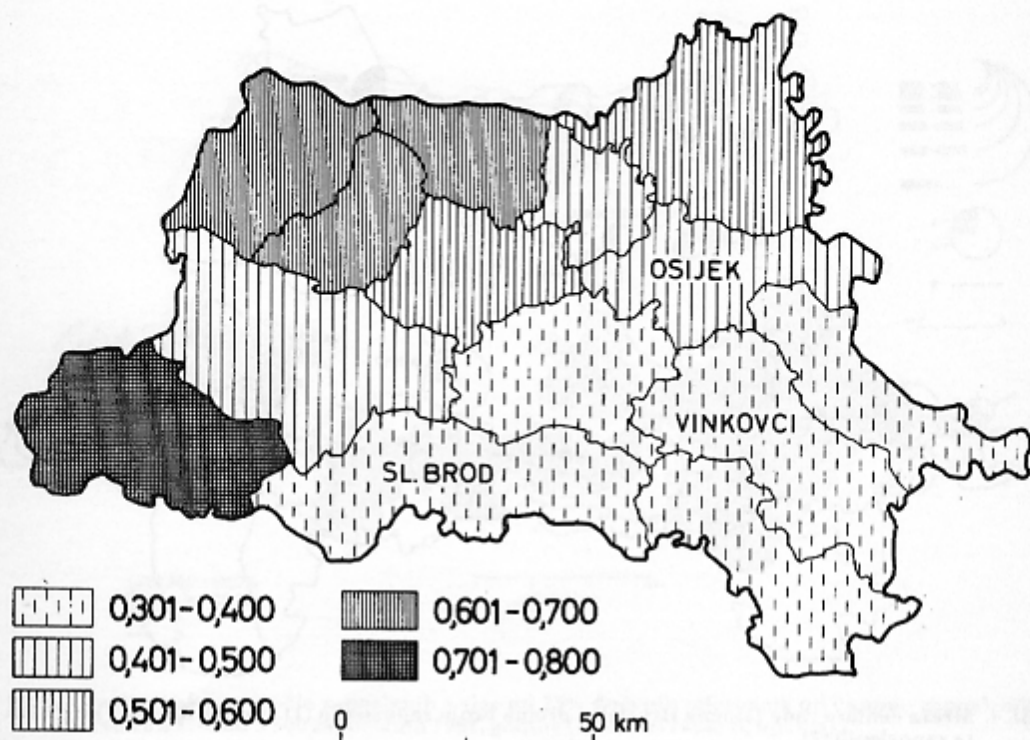
S obzirom da su udio poljoprivrednog stanovništva i stupanj zaposlenosti najrelevantniji pokazatelji socio-ekonomskih promjena, to međuzavisnost ovih dviju pojava ukazuje na područja jače i slabije preobrazbe.

Promatrajući na razini općina, u posavskom dijelu regije područje najjačih promjena čine općine Osijek, Valpovo, Našice, Beli Manastir i Orahovica, te dalje na istoku općina Vukovar. U posavskom dijelu to su Slavonski Brod, te Vinkovci sjeveroistočnije.

Spomenute razlike u preobrazbi regije treba, kako ćemo vidjeti kasnije, dovesti u vezu s razvojem mreže centara rada i prometnog sistema.

Mogućnosti zapošljavanja utjecala su i na oblike i intenzitet prostorne pokretljivosti stanovništva. Intenzitet iseljavanja bio je jači tamo gdje su mogućnosti zapošljavanja ili dnevnih migracija na rad bile slabije. U razdoblju 1971-1981. samo je općina Osijek imala imigracijski, a sve ostale eksodusni karakter u razvoju stanovništva. Štoviše, većina podravskih općina i Baranja imale su izrazitu depopulaciju (Friganović, 1983). U istom razdoblju sve općine Istočne Hrvatske, osim osječke, imale su negativnu migracijsku bilancu.

Emigracija stanovništva jedno je od bitnih obilježja suvremenog razvoja Istočne Hrvatske. S obzirom na selektivnost emigracija ostavlja nepoželjne posljedice u strukturi stanovništva. Pogotovo je to vidljivo u starosti demografske mase. Na osnovi indeksa starosti koji pokazuje odnos mladog (do 19) i starog (iznad 60 godina) može se zaključiti da je stanovništvo Istočne Hrvatske počelo stariji (indeks preko 0,4), a da je u nekim općinama prevladavajuće staro stanovništvo (tab. 2).

Sl. 3. Indeks starosti stanovništva po općinama 1981. godine.

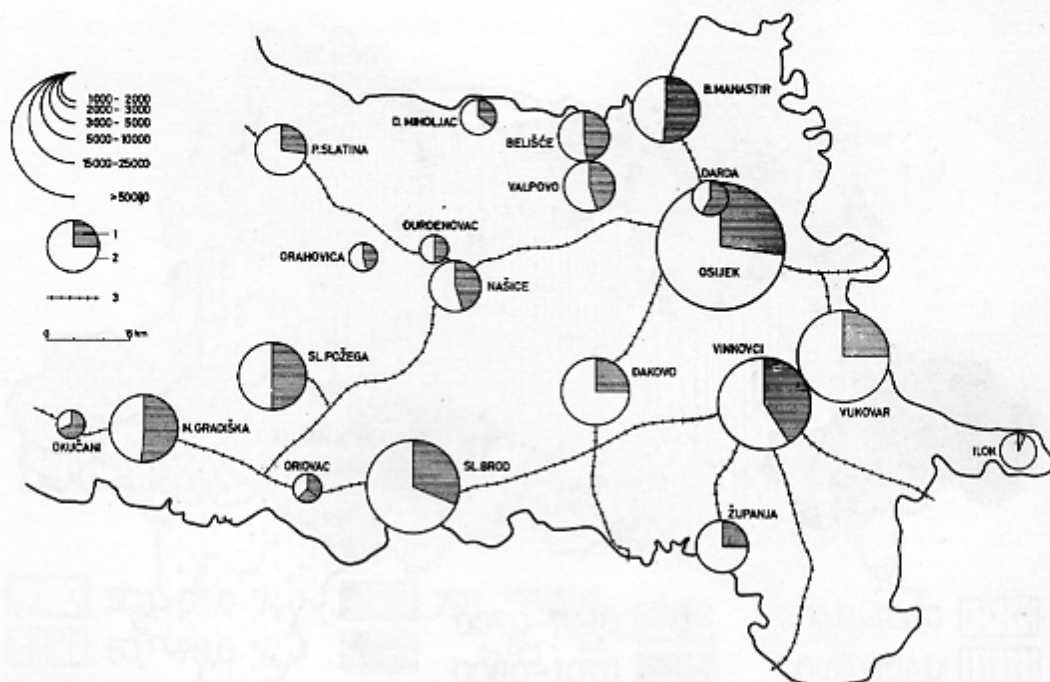
Bild 3. Der Prozentanteil des Alters der Bevölkerung nach den Gemeinden im Jahr 1981.

Na promjene starosne strukture stanovništva utjecale su, kako je rečeno, migracije. No, pored emigracija koje su pospješile starenje valja istaći mladu imigraciju iz, prvenstveno, susjedne Bosne i Hercegovine, koja je ublažavala starenje.² Zbog toga Istočnu Hrvatsku s obzirom na indeks starosti, možemo podijeliti na dva dijela: sjeverozapadni s indeksom starosti preko 0,4, te jugoistočni dio s indeksom od 0,3 do 0,4 (sl. 3).

Proces starenja stanovništva se, međutim, nastavlja. U razdoblju 1971-1981. indeks starosti stanovništva porastao je u svim općinama, a u nekim i preko 30%.³ To je razumljivo stoga što u istom razdoblju i oblici prostorne pokretljivosti stanovništva ne pokazuju pozitivnije tendencije promjena. U većini općina stupanj dnevne pokretljivosti zaposlenih se je smanjio, a negativna migracijska bilanca povećala. Ovi podaci upućuju da emigracija stanovni-

2. Istočna Hrvatska je, kako je rečeno, dugo godina bila imigracijski kraj. Popisom 1961. utvrđeno je da polovicu stanovništva činilo stanovništvo doseljeničkog porijekla, od čega je većina doselila iz drugih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ovom prilikom želimo istaći značenje najmlađe kolonizacije, koja više nije agrarna, a vrši se iz Bosne i Hercegovine pedesetih i kasnijih godina (Sič, 1968). Ova imigracija pospješana je mogućnostima zapošljavanja u PIK-ovima, prvenstveno nekvalificirane radne snage, te jeftinijim zemljištem za izgradnju kuće i dodatnu djelatnost. Ova novija imigracija najviše je »zapljusnula« južne dijelove regije, prvenstveno naselja oko pojedinih centara, kao što su Vinkovci, Vukovar, Zupanja. Na to ukazuje udio doseljenog stanovništva iz drugih republika 1971. godine, koji je u općini Vinkovci iznosio 82,8%, Zupanja 53%, Vukovar 42,4% itd, od ukupno doseljenih. Ova nova imigracija »pomladila« je starosnu strukturu stanovništva, a odrazila se i na neke prostorne procese (pojačanu dnevnu pokretljivost zaposlenih, kao i adekvatnu preobrazbu pojedinih prigradskih naselja).

3. U razdoblju 1971-1981. indeks starosti stanovništva najviše je porastao u općini Nova Gradiška 63%, Našice 33%, Donji Miholjac 35% itd.

Sl. 4. Mreža centara rada Istočne Hrvatske, prema broju zaposlenih (1) i udjelu dnevnih migranata zaposlenih (2)

Bild 4. Das Netz der Zentren Ostkroatiens nach der Zahl der Beschäftigten (1) und Einpendlern (2)

štva u razdoblju 1971–1981. ne jenjava, štoviše da preseljavanje zahvaća i zaposleno stanovništvo.⁴

Stupanj dnevne pokretljivosti zaposlenih (32,4%) znatno je niži od prosjeka za SR Hrvatsku (44,2%).

Iz izloženog je vidljivo da se socijalno prestrukturiranje poljoprivrednog stanovništva pretežno vrši preseljavanjem u centre rada u regiji ili van nje, a manje dnevnim migracijama. Zbog toga koncentracija stanovništva u gradove uz eksodus ruralnih naselja i ograničenu suburbanizaciju daje bitno obilježje urbanizaciji Istočne Hrvatske.

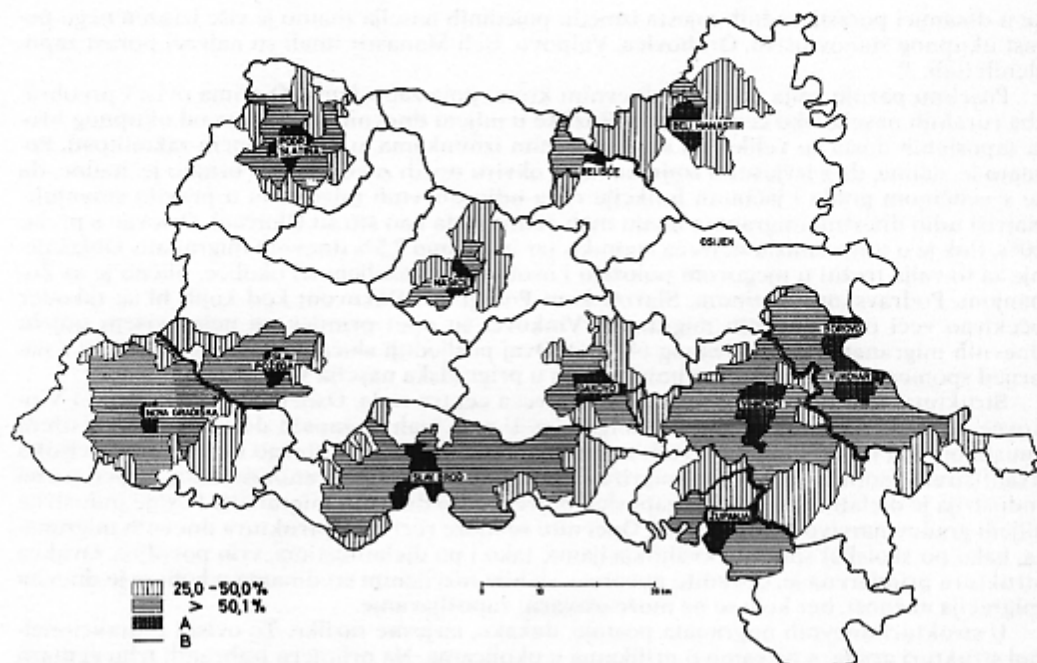
Za prostorne razlike navedenih procesa bitnu ulogu ima mreža i značenje centara rada. Godine 1981. u Istočnoj Hrvatskoj je bilo 20 centara rada s preko tisuću zaposlenih. U njima je radilo ukupno 178 728 radnika, što je 76,6% zaposlenih ove regije. Mreža centara rada dosta je nepravilna (sl. 4) pošto su najjači centri rada položeni rubno. Posebno se zapaža nedostatak jačih centara rada u zapadnom dijelu regije. Na Osijek, Vukovar s Borovom i Vinkovce otpada 42% zaposlenih svih 20 centara rada (tab. 3). U Posavini dominira Slavonski Brod sasvojom funkcijom rada (21 902 zaposlenih), dok su Slavonska Požega i Nova Gradiška centri s manje od 10 000 zaposlenih. Pojačana emigracija stanovništva iz pojedinih krajeva ložična je posljedica nedostatka jačih centara rada.

Jači centri rada imaju značajnu ulogu u polarizacijskom razvoju regije. Oni su centri okupljanja stanovništva i radnih mjesta. To se očituje u dinamici porasta njihovog stanovništva i zaposlenih.

Svi centri rada s iznad tisuću zaposlenih, s izuzetkom Đurđenovca, imali su u razdoblju od 1971–1981. porast stanovništva. U većini centara stanovništvo se u navedenom razdoblju

4. Ovu konstataciju potvrđuju podaci da se kod nekih centara rada udio dnevnih migranata u ukupnom broju zaposlenih smanjio (Slavonski Brod, Slavonska Požega, Valpovo, Đurđenovac i Oriovac).

URBANIZACIJA ISTOČNE HRVATSKE

Sl. 5. Gravitacijska područja zaposlenih s više od 25% dnevnih migranata od ukupno zaposlenih u centre s više od 3 500 zaposlenih 1981. godine (A, centri rada; B, općina).

Bild 5. Anteil der Erwerbsspendler in die Zentren Ostkroatien im Jahr 1981 (A - Zentren, B - Gemeindegrenzen)

povećalo 10–20% (tab. 3). Veći porast imala je Županja, Slavonski Brod, Podravska Slatina i Beli Manastir.

Porast stanovništva centara rada kojeg, u odnosu na stagnaciju ukupnog stanovništva regije, možemo označiti kao visoki, potvrđuje raniju konstataciju o preraszmještanju ukupnog stanovništva ove regije u korist gradova.

Pored ovakvog preraszmještanja stanovništva, polarizaciju razvoja ove regije pospješuje i koncentracija radnih mjesta u postojeće centre rada. U svim naseljima s više od tisuću zaposlenih broj zaposlenih je u razdoblju 1971–1981. porastao. Porast zaposlenih bio je u svim naseljima viši nego porast ukupnog stanovništva. To je svakako vrlo pozitivna pojava. Razli-

Tablica 4. Struktura dnevnih migranata u Osijek, Slavonski Brod i Vinkovce prema kvalifikacijama, školskoj spremi i djelatnostima 1981. godine (u %).

Centar	Ukupno	NKV	PKV	KV i VKV	NS	SSS	VSS i VSS	Poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo, vodoprivreda	Industrija i rudarstvo	Građevinarstvo	Promet i veze	Trgovina i ugostiteljstvo	Obrt, stambena i komunalna djelatnost	Uprava, obrazovanje, kultura, zdravstvo
Osijek	100,0	27,7	9,2	40,4	3,5	14,9	4,3	5,1	32,7	19,5	12,1	11,5	9,1	10,0
Slav. Brod	100,0	25,0	14,6	39,9	3,7	13,0	3,8	5,1	50,7	10,7	8,2	8,3	9,6	7,4
Vinkovci	100,0	30,1	12,3	41,5	2,4	10,9	2,8	13,5	14,3	18,3	8,1	6,6	6,7	

ke u dinamici porasta radnih mjesta između pojedinih naselja znatno je više izražen nego porast ukupnog stanovništva. Orahovica, Valpovo, Beli Manastir imali su najveći porast zaposlenih (tab. 3).

Posebnu pažnju valja posvetiti dnevnim kretanjima zaposlenih. O njima ovisi i preobrazba ruralnih naselja oko centara rada. Razlike u udjelu dnevnih migranata od ukupnog broja zaposlenih dosta su velike, ali su, s izvjesnim iznimkama, u okviru općih zakonitosti. Poznato je, naime, da s izvjesnim iznimkama, u okviru općih zakonitosti. Poznato je, naime, da se s veličinom grada i jačinom funkcije rada udio dnevnih migranata u pravilu smanjuje. Najviši udio dnevnih migranata imaju mali centri rada kao što su Okučani, Oriovac s preko 60%. Ilok je u tome smislu najveća iznimka, jer ima samo 7,5% dnevnih migranata. Objašnjenje za to valja tražiti u njegovom položaju i osobinama naseljenosti okolice. Slično je sa Županjom, Podravskom Slatinom, Slavonskom Požegom i Đakovom kod kojih bi se također očekivao veći udio dnevnih migranata. Vinkovci su opet primjer po nešto višem udjelu dnevnih migranata od očekivanog (41,2%). Ovaj posljednji slučaj valja dovesti u vezu s naprijed spomenutom najmlađom imigracijom u prigradska naselja Vinkovaca.

Struktura zaposlenih migranata u tri najveća centra rada, Osijek, Slavonski Brod i Vinkovce, ukazuje na karakter dnevne migracije. U prvi mah se zapaža da na radnike u užem smislu otpada najveći udio dnevnih migranata (tab. 4). To su pretežno kvalificirani i visoko kvalificirani radnici, ali dnevno migrira i visoki udio nekvalificiranih radnika. Istovremena industrija je djelatnost u kojoj je zaposlen najveći udio dnevnih migranata. Poslije industrije slijedi građevinarstvo te promet itd. Općenito se može reći da je struktura dnevnih migranata, kako po školskoj spremi i kvalifikacijama, tako i po djelatnostima, vrlo povoljna. Ovakva struktura primjerena je, općenito govoreći, slabije razvijenim sredinama u kojima je dnevna migracija nužnost, bez koje se ne može ostvariti zapošljavanje.

U strukturi dnevnih migranata postoje, dakako, izvjesne razlike. To ovisi i o funkcionalnoj strukturi grada, a ne samo o prilikama u okolicama. Na primjeru izabranih triju centara to je očito. Tako npr. dnevni migranti u Slavonski Brod u iznosu od 50,7% su industrijski radnici, pretežno kvalificirani, jer se radi o izrazito industrijskom gradu. U Vinkovcima, pored industrije, do izražaja dolazi promet i poljoprivredna proizvodnja u PIK-u. Otuda takvi kontrasti u strukturi dnevnih migranata među kojima se pored kvalificiranih ističe visoki udio nekvalificiranih, a u strukturi djelatnosti, pored industrije, promet i poljoprivreda (tab. 4).

Svaki centar rada ima svoje gravitacijsko područje dnevnih migranata, čija veličina ne ovisi samo o jačini rada centara, već i o socioekonomskim obilježjima okolice. Ipak, valja istaći da su općinske granice dominantan prostorni okvir u kojem se kod većine centara rada odvijaju dnevne migracije zaposlenih. Kod formiranja gravitacijskih područja primjećuje se značenje blizine centra grada, prometne veze i komunalni sistem. Karta koja pokazuje gravitacijska područja s više od 25% dnevnih migranata od ukupno zaposlenih u centre rada s više od 3 500 zaposlenih to najbolje potvrđuje (sl. 5). S neznatnim iznimkama zona najintenzivnije dnevne migracije zaposlenih prostire se unutar granica općine.

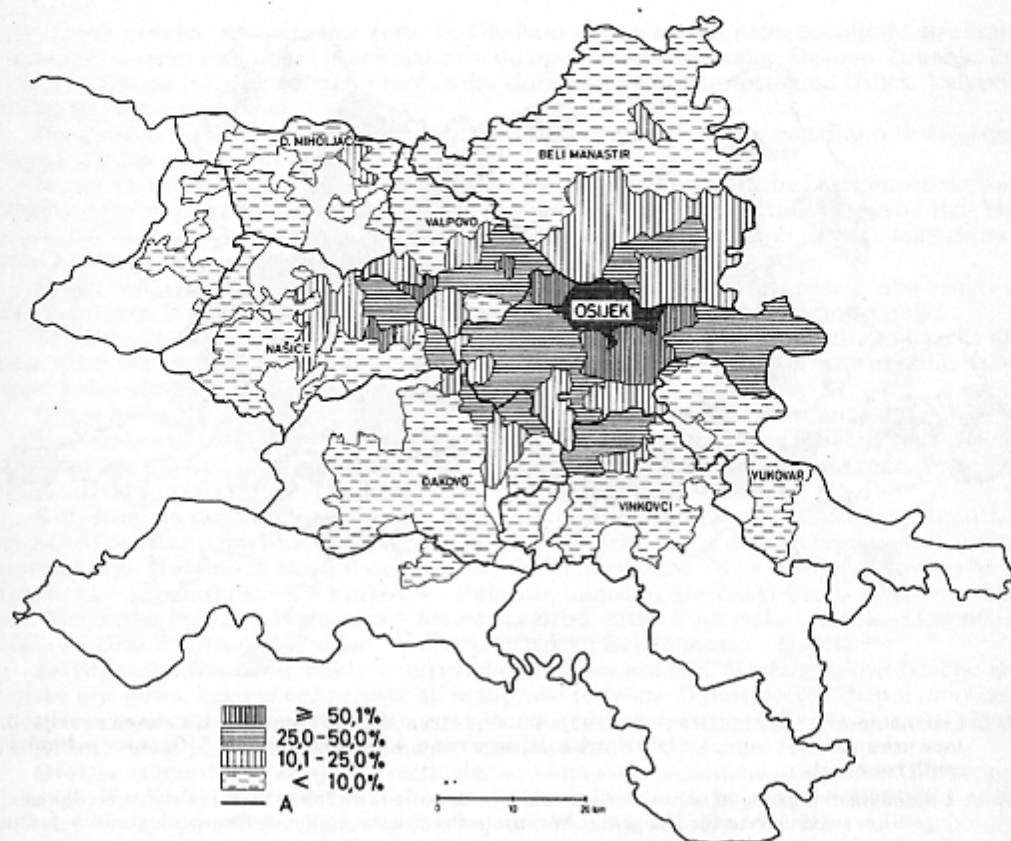
Kod jačih centara rada granice zona najintenzivnije migracije često se poklapaju s granicama općina. To je najuočljivije u općinama Nova Gradiška, Slavonski Brod, Vinkovci i Vukovar s Borovom. Kod slabijih centara rada gravitacijsko područje uglavnom se poklapa s granicama općina, s time da zona najintenzivnije migracije obuhvaća nekoliko naselja oko centra rada.

Gravitacijsko područje zaposlenih u Osijeku, najjačem centru rada s preko 53 000 zaposlenih, prelazi teritorij općine, što je razumljivo, s time da se intenzitet izvan općine naglo smanjuje (sl. 6). Područje intenziteta dnevnih migracija s više od 25% migranata od ukupno zaposlenih tek na nekim dijelovima prelazi u susjedne općine, kao npr. u općinu Valpovo, Našice, Đakovo, Vinkovce i Beli Manastir. Inače, područje niskog intenziteta migracije, ispod 10% od zaposlenih, vrlo je prostrano. Proteže se preko čitave Baranje pa sve do općine Slavonski Brod, Orahovica, Donjeg Miholjca itd. Pored privlačne snage Osijeka kao najjačeg centra rada, na takvo veliko gravitacijsko područje utjecala je funkcionalna struktura ovog centra s određenim profilima zaposlenih. Krajnje južne i zapadne općine ove regije nisu u gravitacijskom području funkcije rada Osijeka. S obzirom na velike udaljenosti i nezadovoljavajuću prometnu dostupnost to je razumljivo.

Jačanje funkcije rada pojedinih centara s razvojem nepoljoprivrednih djelatnosti uvjetovalo je preobrazbu naselja. S podizanjem industrijskih pogona i razvojem drugih funkcija pojedina naselja su koncentracijom stanovništva i cjelokupnom preobrazbom stekle atributive gradskih naselja. Pored toga, izvjesnu preobrazbu doživjela su neka naselja oko centara

URBANIZACIJA ISTOČNE HRVATSKE

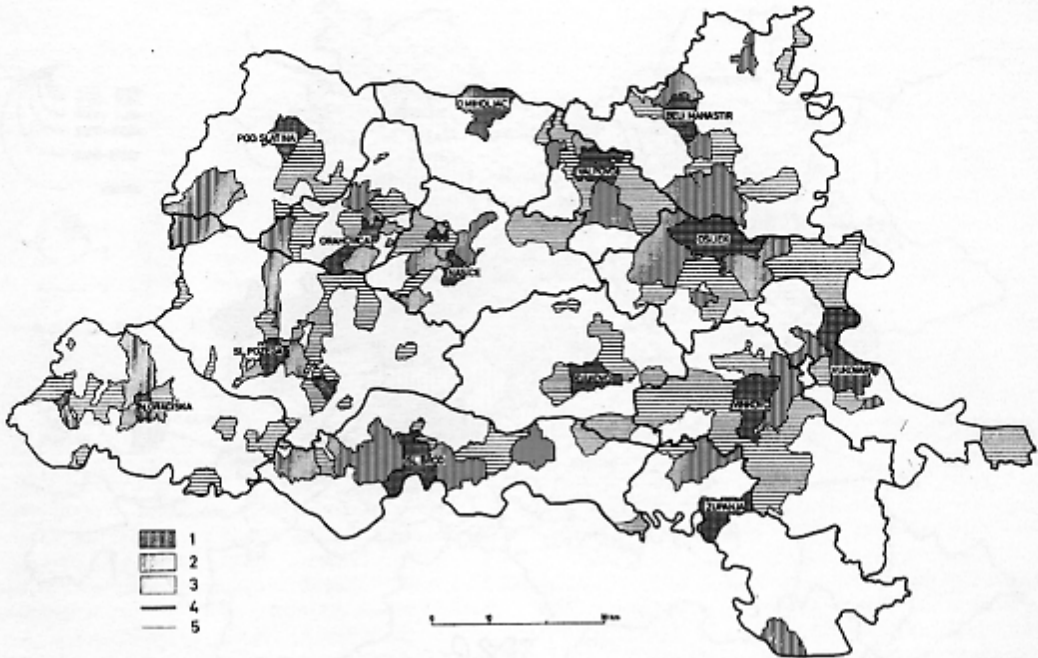

Sl. 6. Gravitacijsko područje zaposlenih u Osijeku 1981. godine (A – granice općine).

Bild 6. Anteil der Erwerbsspendler in Osijek im Jahr 1981.

Tablica 5. Naselja Istočne Hrvatske prema stupnju socio-ekonomske preobrazbe 1981. godine

Općina	Ukupno naselja	Urbana	Jače urbanizirana	Slabije urbanizirana	Ostala naselja
1. Beli Manastir	39	1	7	8	23
2. Donji Miholjac	33	1	–	1	31
3. Đakovo	56	1	–	7	48
4. Našice	58	2	–	14	34
5. Nova Gradiska	93	2	7	19	65
6. Orahovica	48	1	4	10	33
7. Osijek	30	2	6	8	14
8. Podr. Slatina	71	1	2	8	60
9. Slav. Požega	205	2	8	25	170
10. Slav. Brod	92	1	21	13	57
11. Valpovo	27	2	6	11	8
12. Vinkovci	40	1	3	12	24
13. Vukovar	32	2	3	3	24
14. Županja	16	1	2	3	10
Ukupno	840	20	77	142	601

Sl. 7. Urbana naselja i urbanizirana područja Istočne Hrvatske 1981. godine: 1. Urbana naselja, 2. Jače urbanizirane zone, 3. Slabije urbanizirane zone, 4. Granice općina, 5. Granice urbaniziranih zona.

Bild 7. Urbane Siedlungen, und urbanisierte Gebiete Ostkroatiens im Jahre 1981: 1. Urbane Siedlungen, 2. Stärker urbanisierte Siedlungen, 3. Weniger urbanisierte Zonen, 4. Gemeindegrenzen, 5. Die Grenzen der urbanisierten Zonen

rada čije se aktivno stanovništvo u većem udjelu zahvaljujući mogućnostima dnevnog kretanja, zaposlilo u gradu. Urbanizacija ruralnih naselja uzročno je, dakle, vezano s intenzitetom dnevnih migracija.

Da bi utvrdili stupanj preobrazbe naselja u procesu urbanizacije, naselja smo diferencirali u četiri kategorije. To su urbana ili gradska naselja, jače urbanizirana, slabije urbanizirana i ostala, seoska naselja. Diferencijacija je izvršena prvenstveno pomoću socioekonomskih varijabli, čiji parametri indirektno uvjetuju i druga relevantna obilježja.⁵ Na taj način u Istočnoj Hrvatskoj je, od ukupno 840 naselja, izdvojeno 20 gradskih naselja (2,4%), 77 jače urbaniziranih (9,2%), 142 slabije urbanizirana (16,9%), te 601 ostalih, seoskih naselja (71,5%). Izrazita prevlast seoskih naselja ukazuje na slabu socioekonomsku preobrazbu naselja Istočne Hrvatske. Pored toga u strukturi urbaniziranih naselja prevladavaju slabije urbanizirana naselja. Isto se tako uočava mali broj gradskih naselja. Posebno valja istaći slabu socioekonomsku preobrazbu naselja pojedinih dijelova regije. Na takvo stanje ukazuje dife-

5. Urbana naselja izdvojena su pomoću četiri varijable s adekvatnim parametrima: veličina naselja (> 2 000), % poljoprivrednog stanovništva (< 10%), % domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva (> 50%), te udjelom radnika toga naselja koji radi u tom istom naselju (> 50%) (Vresk, 1983). Dobljeni broj gradskih naselja (20) nešto je manji od broja utvrđenog popisom 1981. primjenom tzv. upravnog principa (25). Zbog toga je u radu vidljiva razlika u broju i udjelu gradskog stanovništva, koja, međutim, nije velika. Urbanizirana naselja su diferencirana pomoću triju obilježja: udjelom poljoprivrednog stanovništva, udjelom domaćinstava bez poljoprivrednog gospodarstva i udjelom zaposlenih od aktivnog stanovništva (Vresk, 1983).

URBANIZACIJA ISTOČNE HRVATSKE

rencijacija naselja po općinama (tab. 5). Gledano po općinama najnepovoljniju strukturu naselja s obzirom na stupanj preobrazbe imaju općine Donji Miholjac, Đakovo, Županja, Podravska Slatina itd, dok su jaču preobrazbu doživjela naselja u općinama Osijek, Valpovo, Vinkovci i Slavonski Brod.

Preobrazba ruralnih naselja vrši se uglavnom oko centara rada, u pojedinim slučajevima s tendencijom širenja duž prometnica.

Najveća kontinuirana zona urbanizacije, sudeći po jačini preobrazbe i raširenosti urbaniziranih naselja, prostire se oko Osijeka s proširenjem u susjedne općine: Valpovo i Beli Manastir (sl. 7). Valpovo i Beli Manastir su spojeni zonama urbaniziranih naselja, tako da one čine potencijalne osovine daljnjeg razvoja i urbanizacije ovog dijela regije.

Drugo veliko kontinuirano područje urbanizacije čine urbanizirana naselja oko Vinkovaca i Vukovara. U ovom području prevladavaju, međutim, slabije urbanizirana naselja.

Treće prostranije područje urbanizacije koje valja izdvojiti čine urbanizirana naselja općine Slavonski Brod. Ovo urbanizirano područje pokazuje specifičan prostorni oblik. Izduženo je duž glavnih prometnih linija (cesta, željeznica).

Druge urbanizirane zone su znatno prostorno manje i manje kontinuirane.

U urbanizaciji ruralnih naselja dolazi, prije svega, do izražaja jačina funkcije rada pojedinih gradova, a pored toga i prometna mreža, odnosno dostupnost do mjesta rada. To najbolje dolazi do izražaja u Posavini i Podravini.

S obzirom na razmještaj postojećih gradova, odnosno centara rada i u Istočnoj Hrvatskoj se naziru osovine urbanizacije. One nisu još tako izražene kao u drugim regijama, ali se jasno uočavaju. Možemo ih slijediti rasporedom vodećih centara. To su slijedeće osovine: Nova Gradiška – Slavonski Brod – Vinkovci – Vukovar, odnosno Slavonski Brod – Đakovo – Osijek, Slavonska Požega – Pleternica – Slavonski Brod, zatim Podravska Slatina – Orahovica, Našice – Osijek, te Donji Miholjac – Valpovo – Osijek i Beli Manastir – Osijek.

Zarišta urbanizacije su, dakle, centri rada, odnosno gradovi. Mreža gradova Istočne Hrvatske nije gusta, kako je već rečeno, ali je zapravo pravilna. U postojećoj urbanoj mreži asimetrično su, međutim, položeni veći gradovi. Najveći i vodeći regionalni centar, Osijek, također ima rubni položaj. Vukovar ima još naglašeniji rubni položaj.

Ovakav asimetričan razmještaj većih gradova ima svoje negativne posljedice. One se, prije svega, ispoljavaju u nejednakoj urbanizaciji ruralnih naselja, pojačanoj emigraciji stanovništva u sjeverozapadnom dijelu regije u kojem nedostaju veći gradovi. Zbog rubnog položaja makroregionalnog centra Osijeka javlja se i problem svrsishodnije funkcionalne organizacije čitave regije. Slavonski Brod se zbog toga svojom veličinom, funkcijom rada i položajem javlja kao drugi centar u hijerarhijskoj dimenziji urbanog sistema Istočne Hrvatske.

Očito je da bi planskim mjerama trebalo poticati brži razvoj, odnosno jačanje funkcije rada pojedinih centara u zapadnoj polovici Istočne Hrvatske, koji bi postali jača žarišta preobrazbe ruralnih naselja i zadržavanja stanovništva. To bi eventualno mogli biti slijedeći centri: Našice, Podravska Slatina, Slavonska Požega, Nova Gradiška i Donji Miholjac.

Iz dosad izloženog može se zaključiti da je koncentracija stanovništva i radnih mjesta u postojeće centre rada, odnosno gradove jaka, a još uvijek slaba povezanost ruralnih naselja osnovno obilježje urbanizacije Istočne Hrvatske. Posljedica toga je pojačani populacijski rast gradova, a depopulacija ruralnih naselja.

LITERATURA

- Božić B. (1981): Osijek. Dnevna migracija i transformacija rubnog područja grada, Osijek
Friganović M. (1983): Teorijski okvir i empirijski pristup demografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971–1981; Radovi GO, 17–18, Zagreb
Sić M. (1968): Karakteristike i značaj suvremene imigracije u Istočnu Hrvatsku; zbornik VIII kongresa geografa Jugoslavije, Skopje
Sić M. i drugi (1976): Istočna Hrvatska; Geografija Hrvatske, knjiga III, «Skolska knjiga»
Vresk M. (1981): Tendencije razvoja gradske regije Osijeka; Osijek kao polarizacijsko žarište; JAZU, Posebna izdanja III
Vresk M. (1983): Neka obilježja urbanizacije Hrvatske; Radovi CO; 17–18, Zagreb

Zusammenfassung

Etliche Merkmale der Verstädterung in Ostkroatien

Milan Vresk

In der Arbeit legt der Autor die Grundmerkmale der Verstädterung in Ostkroatien dar. Ostkroatien ist, nämlich, eine traditionelle Agrarregion. Der Wert des Agrarbodens regte die Immigration der Bevölkerung an, so dass es eine Imigrationsregion wurde. Der Wendepunkt wurde in den fünfzig Jahren. Die verstärkte Industrialisierung Jugoslawiens verminderte das Interesse für den Ackerboden und die Immigrationen hören fast auf.

Die Entwicklung der grossen landwirtschaftlichen gesellschaftlichen Kombinate bewirkte die Immigration der Arbeitskräfte aus den armen Gebieten, besonders aus der benachbarten Republik Bosnien und Herzegowina. Das war vorwiegend unqualifiziert Arbeitskraft. Diese Immigration wird inzwischen allmählich verringert. Infolge der schwächeren Industrialisation wurde diese Region ein Emigrationsgebiet. Der Zuwachs der Bevölkerung in der Zeitspanne 1971–1981 wurde gestoppt und die ganze Region nimmt das Exodusmerkmal an. Die Emigration der Bevölkerung wurde ausserhalb der Region und in die Städte in der Region gerichtet. Infolgedessen steigt die bevölkerungszahl der Städte an und nimmt in den meisten ruralen Siedlungen ab.

Durch die Beschäftigung in den Städten werden auch Tagesmigrationen der Arbeiter angeregt. Allerdings kommen die Migrationen noch immer stärker zum Ausdruck als die Tagesmigrationen. Deswegen ist die Verstädterung der Umgebung niedriger. Glücklicherweise wird der Anstieg der Arbeitsplätze in den Städten in der neuen Zeitspanne nach grösseren Raten vollzogen als der Bevölkerungszuwachs.

Die Konzentration der Bevölkerung und der Arbeitsplätze in den Städten und der rurale Exodus sind, also, wesentliche Merkmale der Verstädterung in Ostkroatien, der traditionellen Agrarregion.